

УДК 343.9.01:30

*Д. М. Прокоф'єва-Янчилєнко***КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ІНТЕГРАТИВНА СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Аналіз загроз національній безпеці свідчить про те, що в умовах сьогодення однією з найбільш серйозних загроз особі, суспільству, державі та природному середовищу стають прояви злочинності – так звані кримінальні загрози, що можуть як знаходитись безпосередньо в площині дії кримінального права, так і мати інший характер, викликаючись різноплановими факторами. Зважаючи на специфіку деструктивних факторів (кримінальні загрози й виклики у сфері реалізації функцій кримінального права, правоохоронної діяльності органів державної влади та діяльності спецслужб щодо забезпечення національної безпеки) може виокремлюватися інтегративна складова національної безпеки – кримінологічна безпека.

Стан дослідження. Питання кримінологічної безпеки в контексті національної безпеки досліджувалися в працях О. Костєнка, А. Шаваєва, Г. Горшенкова, В. Плєшакова, А. Тер-Акопова, В. Заплатинського, Т. Мєльничук, Ю. Мєльникова, Д. Симонєнка, Б. Бідової, С. Лебєдєва, Є. Скулиша, О. Фоміна, М. Клеймєнова, М. Бабаєва, В. Дрьоміна, С. Шабанова, М. Шєлухіна та інших учених.

Мєта статті – розглянути сутність кримінологічної безпеки та її місце в системі національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах однією з найбільш серйозних загроз особі, суспільству, державі та природному середовищу стають прояви злочинності. Нині офіційні нормативно-правові акти й наукові дослідження в структурі загроз національній безпеці вирізняють так звані кримінальні загрози, зокрема тероризм, корупцію, організовану злочинність тощо. Не випадково Стратегія національної безпеки України, як і Закон України «Про основи національної безпеки України», визначає корупцію в органах державної влади та організовану злочинність як головні внутрішні загрози державній безпеці. Рекомендація № 1713(2005) Ради Європи також безпосередньо вказує, що однією з основних загроз націо-

нальній і міжнародній безпеці є організована злочинність, тому ця загроза нарівні з тероризмом потребує уваги з боку служб безпеки.

Спираючись на визначення національної безпеки, наведене в ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» [1], необхідно констатувати, що від кримінальних загроз, тобто таких, що виникають у площині кримінально-правових відносин, у тому числі й «позитивних», а також пов'язаних із ними (у сфері кримінального процесу, пенітенціарній сфері тощо) потерпають як окремі фізичні та юридичні особи, у томі числі державні органи, так і всі сфери реалізації національних інтересів (сфери правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти й науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики й пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків та обігу цінних паперів, податково-бюджетної й митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної й валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості й сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології й навколишнього природного середовища та інші сфери державного управління) та, відповідно, усі складові національної безпеки України. У свою чергу це вказує на існування загального «виміру» («зрізу», «кластера») національної безпеки, у якому має забезпечуватись безпека особи, суспільства й держави та навколишнього природного середовища, тобто об'єктів національної безпеки, і їх правоохоронюваних цінностей від кримінальних загроз, а також повинні реалізовуватися всі функції кримінального права, здійснюватися правоохоронна діяльність органів державної влади та діяльність спецслужб щодо забезпечення національної, у тому числі державної, безпеки. Останнє дозволяє обґрунтовано припускати існування самостійної складової національної безпеки [2–5], яка має інтегративний характер та може вважатися підструктурою правової безпеки, забезпечення якої слугує запорукою забезпечення безпеки в інших сферах і напрямках життєдіяльності суспільства, тобто національної безпеки в цілому.

Фактично в цьому разі мова йде про безпеку від загроз, викликаних злочинністю та її конкретними проявами, а також від інших негативних факторів, що виникають у площині кримінально-правових відносин і в правоохоронній сфері. Хоча цей безпековий феномен поки що остаточно не досліджено, терміни «кримінальна безпека» [6; 7], «антикримінальна безпека» [2], «кримінально-правова безпека» [8] чи «кримінологічна безпека» [3–5; 9–13], які мають надати йому наукове визначення, застосовуються в літературі досить широко. З огляду на спектр позицій щодо понять «безпека від злочинних посягань» або «безпека від кримінальних загроз» до-

цільно зупинитися на понятті «кримінологічна безпека», визначивши її з урахуванням об'єктів (загальні об'єкти національної безпеки) та специфіки деструктивних факторів (кримінальні загрози й виклики у сфері реалізації функцій кримінального права, правоохоронної діяльності органів державної влади та діяльності спецслужб щодо забезпечення національної безпеки). Теоретично може бути виокремлено також відповідну сферу життєдіяльності суспільства – площину кримінально-правових відносин та правоохоронну сферу в цілому, однак з огляду на різнопланову природу викликів кримінологічній безпеці, які можуть перебувати поза межами окресленої сфери, це не завжди буде доцільним. Об'єкти національної безпеки в будь-якій сфері своєї життєдіяльності та всі сфери національної безпеки мають захищатися від впливу кримінальних загроз і супутніх викликів, що зумовлює інтегративний характер кримінологічної безпеки. Останній також передбачає можливість кумулятивного ефекту забезпечення кримінологічної безпеки неспецифічними засобами й методами – унаслідок забезпечення інших складових національної безпеки. Спеціальні засоби забезпечення кримінологічної безпеки – засоби протидії злочинності та інші засоби галузей права кримінального циклу, у тому числі відповідна юридична діяльність, – також можуть виокремлюватися, однак більшою мірою це стосується системи забезпечення кримінологічної безпеки, відповідно, кримінологічна безпека частково співпадає з правовою безпекою, виступаючи її підструктурою.

Таким чином, кримінологічна безпека – це інтегративна складова національної безпеки та стан об'єктів безпеки (особи, суспільства й держави, природи), у тому числі їх правоохоронюваних цінностей (прав і свобод особи, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету й територіальної цілісності держави тощо), що характеризує їх здатність зберігати свої системні якості та взаємозв'язки, стабільно функціонувати, стало й прогресивно розвиватися, а також зазнавати найменшої вразливості від впливів кримінальних загроз і супутніх викликів.

Сутність кримінологічної безпеки як інтегративного феномена в системі національної безпеки додатково підкреслює необхідність застосування антропоцентричного підходу в забезпеченні безпеки [14], адже людина як особистість є найбільш вразливим об'єктом злочинних посягань. Навіть ті злочинні посягання, які не спрямовуються безпосередньо проти життя, здоров'я, честі й гідності особи, тією чи іншою мірою завдають шкоди правам і свободам людини, спектр яких є невичерпним, або ж опосередковуються людським фактором. За відсутності реальних гарантій безпеки фізичних осіб усі інші гарантії економічної, соціальної й політичної безпеки держави та нації в цілому втрачають будь-який сенс. Б. Мартинов влучно зазначає: «Вважаємо наївним і просто безглуздим серйозно міркувати про якесь її відродження в умовах падіння «ціни» людського життя та пов'язаної із цим глибокої кризи соціальних і духовних засад людського буття» [15].

Загрози кримінологічній безпеці можуть як знаходитись безпосередньо в площині дії кримінального права, так і мати інший характер, спричиняючись різноплановими факторами. Однак для оцінки загрози як кримінальної має

встановлюватися криміногенність того чи іншого явища або процесу (інакше будь-яке явище й процес опосередковано могли б розглядатися як загроза кримінологічній безпеці). До речі, це ще один аргумент на користь упровадження до понятійного апарату юридичної науки саме терміна «кримінологічна безпека», а не «антикримінальна» чи «кримінальна». Ці соціально-негативні явища й процеси, які сприяють існуванню та розвитку злочинності, а також генеруванню її нових видів, правопорушення щодо низького рівня суспільної небезпеки, прояви девіантної поведінки, яка не отримала правової оцінки, можуть розглядатися як виклики й потенційні джерела кримінальних загроз, адже вони опосередковують злочинність, а також як її «фонові» явища [16]. Відповідно, вони входять до предмета досліджень кримінології, становлять щодо злочинності більш загальну систему, яка може частково в різних комбінаціях охоплюватися останньою або ж ставати рівновеликою щодо неї, виступають як деструктивні щодо кримінологічної безпеки фактори.

Процес реалізації загрози в загальному вигляді проходить два етапи, які в причинно-наслідковому ланцюгу розгортання загрози слідують за формуванням виклику. Перший етап — це процес формування загрози, здатної завдати шкоди, а другий — процес безпосередньої реалізації загрози, тобто заподіяння шкоди. Тому джерела загроз також можна поділити на джерела формування загрози та джерела, від яких виходить безпосередня загроза [17]. До першого виду належать причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, фонові явища злочинності тощо, які за відсутності належного реагування втрачають безадресний характер викликів і забезпечують генерування кримінальних загроз. До другого виду джерел загроз належить злочинність, а також носії цієї кримінальної загрози — злочинці, які, маючи відповідну соціально-психологічну установку на вчинення злочину, кримінальний досвід і професіоналізм, за сприяння криміногенних факторів готові реалізувати потенційну загрозу кримінологічній безпеці.

Якщо конкретизовані прояви злочинності вище було віднесено до кримінальних загроз, то чому ж злочинність розглядається і як загроза, і як джерело загрози? Насамперед слід зауважити, що злочинність — це явище, здатне до автопоетичного самовідтворення, за якого «виробник» не відрізняється від «продукту» [18; 19], який створює умови для свого існування й розвитку, а тому продуціює, зберігає та становить постійну кримінальну загрозу для будь-якого об'єкта національної безпеки. Виникає ще одне питання: якщо під загрозою розуміються фактори, здатні призвести до негативних змін системних характеристик об'єктів національної безпеки, то чи слід вважати загрозою злочин, тобто факт, який вже відбувся й завдав шкоди правоохоронюваним цінностям? Вважаємо це доцільним, оскільки, по-перше, вчинення злочину має стадії (готування, замах тощо); по-друге, вчинений злочин можна вважати кінцевою стадією розгортання загрози, або ж загрозою апостеріорною; по-третє, унаслідок автопоетичного характеру злочинності кожен новий факт вчинення злочину зміцнює зв'язки злочинності та зумовлює утворення нових, тому генерує негативні впливи у сфері реалізації функцій кримінального права, правоохоронної діяльності тощо.

Окрім диференціації джерел, можлива також диференціація загроз за видами, яка має на меті визначення масштабів, суспільної небезпеки, можливих об'єктів злочинних посягань, сприяючи таким чином конкретизації заходів щодо забезпечення кримінологічної безпеки. Кримінальні загрози можуть класифікуватися також відповідно до їх прояву в певних сферах суспільних відносин (на кшталт класифікації, наведеної в ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» [1]) або за іншими критеріями.

Вид і характер загроз визначає основні напрями, на яких мають зосереджуватися зусилля щодо їхнього попередження й нейтралізації як на стратегічному, так і на тактичному рівні. Своєчасне виявлення загрози дозволяє виділити об'єкти, на які необхідно справити вплив, а також цінності, що потребують захисту. Чітке уявлення про джерела й носіїв загрози дає можливість знаходити найбільш ефективні методи впливу та захисту, форми організації роботи, а також обирати засоби для вирішення завдання забезпечення кримінологічної безпеки, які за своїми властивостями та якостями дозволять досягти максимального результату за мінімального використання ресурсів. При цьому слід враховувати, що кримінологічна безпека, як і національна безпека в цілому, є не абсолютним, а відносним поняттям, оскільки кримінальні загрози завжди існуватимуть в умовах існування людського суспільства, щодо якого злочинність являє собою відкриту систему [20, с. 76–79]. Тому стан повної відсутності кримінальних загроз є недосяжним. У свою чергу це свідчить про необхідність забезпечення соціально прийнятного рівня кримінологічної безпеки, як і національної безпеки в інших сферах.

Висновки. З огляду на специфіку деструктивних факторів (кримінальні загрози й виклики у сфері реалізації функцій кримінального права, правоохоронної діяльності органів державної влади та діяльності спецслужб щодо забезпечення національної безпеки) кримінологічна безпека може визначатися як інтегративна складова національної безпеки та стан об'єктів безпеки (особи, суспільства й держави, природи), у тому числі їх правоохоронюваних цінностей (прав і свобод особи, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету й територіальної цілісності держави тощо), що характеризує їх здатність зберігати свої системні якості та взаємозв'язки, стабільно функціонувати, стало й прогресивно розвиватися, а також зазнавати найменшого впливу кримінальних загроз і супутніх викликів. Кримінологічна безпека, як і національна безпека в цілому, є не абсолютним, а відносним поняттям, оскільки кримінальні загрози завжди існуватимуть в людському суспільстві.

Література

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Горшенков Г. Антикриминальная безопасность личности : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Г. Горшенков ; Северо-Кавказский гос. технический ун-т. – Ставрополь, 2009. – 447 с.

3. Плешаков В. Криминологическая безопасность в системе общественной безопасности / В. Плешаков, Н. Нечевина // Предупреждение преступности и обеспечение безопасности в городах : матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 7–8 апреля 1999 г.) / под ред. В. Игнатова, Д. Нечевина. – М. : Московский юрид. ин-т МВД России, 1999. – С. 135–144.
4. Плешаков В. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимодействия организованной преступности и преступности несовершеннолетних : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Плешаков ; Академия управления МВД России. – М., 2003. – 323 с.
5. Плешаков В. Основы теории криминологической безопасности / В. Плешаков // Актуальные проблемы теории и практики противодействия преступности в современной России : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 27 февраля 2013 г.). – М. : Изд-во СГУ, 2013. – С. 65–75.
6. Білоусова О. Поняття і ознаки кримінальної безпеки країни / О. Білоусова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 83–87.
7. Сафронов А. Преступность в России и криминальная безопасность органов внутренних дел : [монография] / А. Сафронов. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 415 с.
8. Тер-Акопов А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.
9. Бабаев М. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности (опыт структурного анализа) / М. Бабаев, В. Плешаков // Криминологический журнал. – 2005. – № 1. – С. 5–9.
10. Гордиенко В. Безопасность России в условиях глобализации (криминологические и социально-правовые проблемы) : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Гордиенко ; Тульский гос. ун-т. – М., 2005. – 409 с.
11. Овчинский В. Стратегия борьбы с мафией / В. Овчинский. – М. : СИМС, 1993. – 190 с.
12. Олейников Е. Основы экономической безопасности / Е. Олейников. – М. : ЗАО «Бизнес-школа», 1997. – 356 с.
13. Шаваев А. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики / А. Шаваев. – М. : ИНФРА-М, 1995. – 126 с.
14. Аврутин К. Преступность и общество: проблемы социогенезиса : [монография] / К. Аврутин, В. Егоршин, С. Шапиев. – СПб. : Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. – 362 с.
15. Мартынов Б. Защита национальных интересов / Б. Мартынов // Свободная мысль. – 1997. – № 1. – С. 106–112.
16. Криминологія : [підручник для студ. вищих навч. закл.] / [О. Джужа, Я. Кондратьев, О. Кулик, П. Михайленко та ін.] ; за заг. ред. О. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 414 с.
17. Плешаков В. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимодействия организованной преступности и преступности несовершеннолетних : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Плешаков ; Академия управления МВД России. – М., 2003. – 323 с.
18. Dempster B. Sympoietic and autopoietic systems: A new distinction for self-organizing systems / B. Dempster // Proceedings of the World Congress of the Systems Sciences / J.K. Allen, J. Wilby (eds.). – Toronto : ISSS, 2000. – P. 90–95.
19. Palmer K. The Ontological Foundation of Autopoietic Theory : [A Tutorial] / K. Palmer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://server.snni.com:80/~palmer/thinknet.html>.
20. Криминология : [учебник для юрид. вузов] / под ред. А. Долговой. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 786 с.

А н о т а ц і я

Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Криминологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. – Стаття.

Статтю присвячено питанням криминологічної безпеки, її змісту та місцю в системі національної безпеки України. Криминологічна безпека розглядається як інтегративна складова національної безпеки, зумовлена специфікою деструктивних факторів – кримінальних загроз.

Ключові слова: злочинність, загроза, криминологічна безпека, національна безпека.

А н н о т а ц и я

Прокоф'єва-Янчилєнко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. – Стаття.

Стаття посвячена проблемам кримінологічної безпеки, її содержанию и месту в системі національної безпеки України. Кримінологічна безпека розглядається як інтегративна складова національної безпеки, обумовлена специфікою деструктивних факторів – кримінальних загроз.

Ключевые слова: преступность, угроза, кримінологічна безпека, національна безпека.

S u m m a r y

Prokof'yeva-Yanchylenko D. M. Criminological security as a integrative component of national security of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problem of criminological security, it's contents and place in the system of national security of Ukraine. Criminological security is considered as an integrative component of the national security, caused by the specifics of destructive factors – criminal threats.

Key words: crime, threat, criminological security, national security.